

Nem csekély haszon ez a tudomány-
nak, s érdem a szerzőnek, ráadásként a
monográfus gyors egymásutánban két-

szer is átélhette azt, mit Ady így neve-
zett: „Az elsőség jósága”.

Lőrinczy Huba

THOMKA BEÁTA: PRÓZATÖRTÉNETI VÁZLATOK

Vajdasági regények, novellák a két háború között. Újvidék, Jugoszláviai
Magyar Művelődési Társaság, 1992. 110 l.

A húszas évek közepétől, de inkább a harmincas évek kezdetétől számított másfél-két évtized a jugoszláviai magyar irodalom konstituálódásának időszakára. Irodalmi mellékletek, évkönyvek, antológiák, folyóiratok (Vajdasági Írás 1928, Kalangya 1932, Híd 1934) jelennek meg, rendszeresen a könyvkiadás, lesz szervezett az irodalmi élet, melynek keretében a költészet mellett, sőt értékben ezt megelőzve bontakozik ki a próza-, azon belül is a novellaírás. Elsősorban Szirmai Károly, Herceg János és Majtényi Mihály munkássága nyomán, kiknek ekkor induló életműve a 45 utáni évtizedekben folytatódva teljeseedik ki, lesz meghatározó jelentőségű vonulata a jugoszláviai magyar irodalomnak.

Mindenekelőtt hármójuk munkásságának két háború közötti novellaírására alapozva, hivatkozva készültek, zömmel az újvidéki Hungarológiai Intézet tudományos projektuma keretében Thomka Beáta prózatörténeti dolgozatai. Nem csak külön írások tárgya Szirmai, Herceg és Majtényi novellaírásának történeti-elméleti vizsgálata, hanem a füzetnyi kötet két általános jellegű, bevezető tanulmánya, a novellatípusoknak és a novellatermés stílusirányainak áttekintése is elsősorban az ő munkásságukra hivatkozik.

Mellettük önálló tanulmány szól a korszak jugoszláviai magyar irodalmában csupán virtuálisan jelenlevő, a későbbi nagy visszatérő, Sinkó Ervinnek ma már jószerivel a felfedezés varázsát nyújtó korai kisregényeiről (*Egy történet, melynek még címe sincs, Tenyerek és*

öklök, Sorsok, Aegidius útrakelése), illetve a magyarul csak 1963-ban megjelent, de a vizsgált korszakban írt *Áron szerelme* című művéről, mely kapcsán Thomka az egzisztenciális formateremtés megismeréséhez kínál olvasási szempontokat, hogy miután a regénybeli életforma, a mű kompozíciójának nyitottsága, a prelogikus erővonalak, valamint a vízió szerepének és az elbeszélhetőség kérdéseinek áttekintését elvégezte, megállapítsa: „Az Áron szerelme a modern ember sorshelyzetéből eredő dilemmáinak, kételyeinek, külső és belső ellentmondásának regénye, melynek hőstét a közösségi és az egyéni léttel való feltétel nélküli szembenézés jellemzi”, illetve hogy a „narratív alaphelyzet” azt a sinkói ars poetica megvalósítását teszi lehetővé, mely szerint „az elementáris emberi emóció – a költői szó segítségével – áttör a megmerevedett formákon”, s „a konkrét emberi izzik fel és világít át mindenben, ami az életben gépiesen szabályozott, személytelenül általános és automatikus”. Ugyancsak, megkerülhetetlenül, külön dolgozat témája a jugoszláviai magyar irodalom szervezője, Szenteleky Kornél korán derékba tört opusa legalább egy szeletének bemutatása. Ezúttal lírája és útirajzai tükrében látjuk az életműben – s a korszak egészében, tehát közvetve a novellaírás vonatkozásában is – fontos művelődési hagyomány és európai szellem összefüggéseit, valamint az elvágyódás és a röghöz kötöttség feszültséget teremtő műveket életre hívó, megoldatlan konfliktusát. Míg a Milkó Izidorról szóló írás egyfelől a

múlt, a „Dori bácsi” képviselte XIX. századi „írmodor” örökségére utal, másfelől viszont 1924 és 28 között Szabadkán kiadott hat kötetével „a publicisztika és az irodalom, mint a változó és a kevésbé változó érték közötti ingázás módozatait” éri tetten, s a szerző számára egy határkategória műfajtörténeti áttekintésére ad lehetőséget.

A két háború közötti jugoszláviai magyar prózairásról szóló, szerényen vázlatnak nevezett, valójában tartalmi és szerkezeti végig gondoltságot mutató kiadvány két legfontosabb dolgozata a két bevezető tanulmány, melyekben a szerző példás műfajelméleti és -történeti alapvetést végez. Tisztában van vele, hogy úttörő munkára kell vállalkoznia, mivel a novellatípusok meghatározásához hiányoznak mind a szükséges előmunkálatok, mind pedig az „összehasonlító-típológizáló” módszer, s ezért azt látja legcélszerűbbnek, ha megfigyeléseit „azoknak az elbeszélésszervező tényezőknek a feltárására” korlátozza, melyek globálisan meghatározzák „az adott korszak rövidpróza formációinak alakulástendenciáját”. Ennek érdekében 40 „elbeszélői szöveget” választ a kor irodalmából, s ezek alapján jelöli ki a „narratív struktúrátípusokat”, a témákat és motívumokat (közülük a magány, sőt azt megelőzve a halál motívumának dominanciájára figyel fel, amely minden második szövegben felbukkan). Rámutat továbbá a novellaindítás és a cselekménystruktúra, valamint a kezdés és az alapszituáció közötti viszony sajátosságaira. Majd a kompozíciós szerkezetípusokat határozza meg, illetve a prózanyelv jellegzetességeit, „az elbeszélés nyelvi megszervezésének” módozatait tekinti át, hogy végül is felhívja figyelmünket „két nyelvi láttatási mód” dominanciájára. Arra, amelyet „vizionáláson, szimbólumokon, sejtetesen, asszociatív társításokon, érzéki megragadáson, expresszív eszközön” alapoznak, és jellemzi Szirmai, Herceg, Majté-

nyi prózájának korai szakaszát. És arra, amely „tárgyilagosabb, célratörőbb”, melyet a „közölszándéknak alárendelt puritánabb nyelvhasználat” jellemez. Zárómegállapításként pedig leszögezi, hogy a két tendenciát „az irracionális, a tudatalatti, a valóságfeletti erők iránti érzékenység” kapcsolja össze, s ennek jegyében íródnak a korszak legértékesebb novellái.

A bevezető tanulmány logikus folytatása a stílusirányok vizsgálatáról készült áttekintés, mely során „nyelvi-stilisztikai mélyfúrásokat” végez Szirmai *Veszteglő vonatok a sötétben* („a szimbolikus-látomásos közlésforma egyik legtipikusabb darabja”), Herceg János *Szülföldem* („a realista, tárgyilagos, funkcionális nyelvi megformálás jegyeit viseli magán”) és *Majtényi Jakab, a késes* („az előbbi két szövegtől mindenekelőtt a reflexió eluralkodása, a pszichológiai motiválás iránti fogékonyság által különbözik”) című novelláiban. A novellákat mondatstilisztikai, elbeszélésgrammatikai és szerkezeti elemzés alá veszi annak érdekében, hogy megismerjük azok értékeit. Ugyanakkor ez arra is feljogosítja a dolgozat íróját, hogy megállapítsa: „A novellák [...] nemcsak a harmincas évek irodalmi ízléséről, uralkodó stílusesszközeiről, formatudatáról közvetítenek számunkra értékes információkat, hanem a harmincas évek irodalmát befolyásoló szellemi-gondolati áramlatokról is.”

Ezek után következhet a három életműnek az adott időszakon belüli elemzése. Thomka Beáta Szirmai novelláiban a magyar rövidpróza transformációjának példáját látja, melyben a szerző „a külsőre orientált közvetlen történetmondásról áthelyezi a hangsúlyt azoknak a belső folyamatoknak a megjelenítésére [...], melyekről nem igen vett, vehetett tudomást korábban a magyar elbeszélőirodalom”. Míg Szirmai esetében fantasztikus rövidtörténeteit tartja fontosnak, addig Herceg

opusában „a lírai-fantasztikus, illetve a társadalombírálaton, lélektani elemeken nyugvó elbeszélések megszületését” tartja fontos mozzanatként, Majtényinál a közlésmód közvetlenségét emeli ki, amely „a tárca csevegő spontaneitására emlékeztet”.

Thomka Beáta kötetbe szervezett tanulmányai a jugoszláviai magyar irodalom pontosabb, korszerű szemléleten alapuló, jobb megismerését szolgálják, és jelentős adalékai a modern prózatörténeti kutatásoknak is.

Gerold László

EISEMANN GYÖRGY: ŐSFORMÁK JELENIDŐBEN

Budapest, Orpheusz Kiadó, 1995. 212 l.

Hölderlintől Umberto Ecoig, irodalom és bölcsélet hasonló kérdésfeltevéseitől magyar költőknek a mitikus-mitológiai hagyományhoz való kapcsolódásáig, a századforduló dezilluzionizmusától az 1930-as években még élő „modern” örökségig ívelnek Eisemann György tanulmányainak gondolatai, amelyek Heidegger és Nietzsche, a mítoszkritika és az életfilozófia, a gnózis és a különféle individuuum-értelmezések problémakörébe ágyazzák be a XIX–XX. század magyar és világirodalmi lírája és részben epikája néhány kiemelkedő jelentőségűnek minősített szerzőjét és művét. A tanulmánykötet címe jól foglalja össze a dolgozatok tárgyát, hiszen akár Ady mitológizmusáról olvasunk, akár a századforduló Tantaloszainak és Midászainak identitásválságáról, énkereséséről, akár az *Utazás és holdvilágban* kulcsszerepet játszó „halál-mítosz”-ról, „nyelv”-ről és „szubjektum”-ról, ami igazán lényegesnek tetszik a dolgozatokban: annak az új esztétikai világértelmezésnek nyomon kísérése, amelyet mindenekelőtt a modernségben új alakot öltő mitikus alapsémák feltárással és változataiknak földelítésével lehet megnevezni, és korszakjellegzetességként leírni. Azaz „ősformák”-ról, mitológé-
mákról van szó, amelyek a századforduló tájékán a művészi felfogások példaerejű igazolásává, általában ismét „tárgyakká”, „motívumokká” és „szimbólumokká” lesznek, mindezt azonban a

jelen idő szemlélője mutatja be, a jelenkori felfogás – nem rejtve, de nem is hivalkodón – méri egymáshoz az antikot és a modernt, a mítoszkutatást és az irodalmat, a kezdetet és a beteljesülni látszót, az alkotássá, irodalomná szublimálódott gondolat történetet. Ilyen módon eléggé egyedi Eisemann György helye és helyzete a magyar irodalomtudományban. Hiszen nemigen látok rokonságot az ő módszere és a hagyományos vagy akár megújított tárgy- és motívumtörténeti eljárások között; és nem csupán azért érzékelhető Eisemann György távolsága a jól (?) bevált és többnyire biztos, bár ugyancsak többnyire részleges eredményeket ígérő „Stoff- und Motivgeschichte”-től, mivel nem a teljes, a végtelen történet érdekli, hanem a saját kora és bölcséleti felfogása felől szemlélt mitológiai tárgy és a XIX–XX. század néhány – alapvetőként ismertetett – jelensége; valamint az a dolgozatokban ugyan töredékesen idézett, nevezetes nietzschei tétel, amely át- meg átszöni látszik az írásokat: „legmagasabb rendű méltóságunk műalkotás voltunk jelentősége – mert a létezés és a világ csakis esztétikai jelenségként nyeri el örök igazolását”. Eisemann György ugyan nem vitaírást közöl, nem az övétől különböző nézeteket cáfol, legfeljebb időnként mondja el, hogy kiegészíteni, kiteljesíteni szeretné az addig hirdetett gondolatokat, mégis, szinte kimondatlan vitában látszik állni azzal